

Ostenze

Ivo Osolobě

Literaturou se spisovatel vždycky přiznává sám k sobě – takovému, jak sám sebe chápe (a jak se tedy i stylizuje) – zároveň v ní ale nevyhnutelně sám sebe prozrazuje – takového jaký skutečně je. Pokud se přitom jeho „přiznání“ a jeho „prozrazení“ kryjí, pokud se dokonce kryje natolik, že dovoluje považovat jeho autostylizaci za „nejvyšší formu sebeuvědomění“ (Pasternak) [...] shoda mezi tím, jak autor sám sebe chápe, a tím co skutečně je, umožňuje shodu mezi tím, co svým dílem zamýšlel, a tím, čeho je v něm schopen.

(Příspěvek k anatomii pózy, 1965)

Václav Havel

Ostenze je ukazování, předvádění, demonstrování, prezentování, dávání něčeho najevo. Slovo samo (*ostendo, ostedere, ukazuji, ukazovat*) se v pojmoslovném uvažování objevuje poprvé – i když promíšeně se synonymními výrazy *demonstrare, exhibere*, případně i *digito exhibere* (ukazovat prstem) – u Aurelia Augustina (sv. Augustina), A. D. 389. Potud *ostenze* jako TERMÍN, z latiny klasické známý sice jen jako SLOVESO, později však – v latině středověké a odtud pak ve francouzštině a angličtině – běžný i jako JMÉNO PŘÍDAVNÉ. Totéž adjektivum (*ostensif, ostensive, ukazovací*) se vyskytuje u Bacona, Leibnize a Kanta, žije pak v matematice, tradičně dělené na algebraickou čili symbolickou a na geometrickou, *ostenzivní*, později i v (anglické) terminologii sylogismu a posléze v teorii poznání Bertranda Russella (1948) jako součást termínu *ostenzivní definice*. PODSTANÉ JMÉNO OSTENZE se nakonec – a to v *přísném* významu slova (*ostension* jako *ukazování*) – objevuje u Benvenista (1956), zatímco v lehce *posunutém* významu (*ostension* jako *ostenzivní definice*) u Quinea (1960, 1964, 1969). Přitom v SÉMIOLOGICE, např. v sémiotice divadla (Pavis 1980, Elam 1980, Hogendoorn 1976) se *ostenze* chápe jako *ostenzivní komunikace*, a sice buď jako 1. *komunikace pomocí NE-ZNAKŮ*, nebo jako 2. *komunikace pomocí OSTENZIVNÍCH ZNAKŮ*. Naproti tomu V LOGICE 3. *ostenzi* někdy rozumíme jako zkratce výrazu *ostenzivní definice*.

Ostenze jako komunikace pomocí ne-znaků

První DEFINICE ukázání/ukazování se najde sice už v Platonově dialogu *Kratylos* – „ukázáním (něčeho) míním přenesení před čidlo zraku (430) a (431) „před čidlo sluchu“, první soustavnou TEORII ukazování vypracoval však teprve sv. Augustin ve svém traktátu-dialogu *De Magistro* (O učiteli) L. P. 389, dialogu nikoli fiktivním, ale autentickým, i když řízeném: partnerem dialogu je zde Augustinův syn, šestnáctiletá Adeodatus. [1] Aby jej přivedl k tomu, co je to vlastně *řeč, slovo, mluvení*, a k tomu, proč vůbec užíváme slov a jazyka, tedy k definování těchto pojmů, vede Augustin Adeodata k uvažování o pojmu nejvýše nadřazeném (rodovém) pojmu *mluvení*, pojmu *signa*, znaky. Podle Markuse (1957) byl Augustin vůbec první, kdo pojal jazyk jako otázku znaků a zároveň i první, kdo pochopil znaky jako věc jazyka a především jazyka, jinak řečeno, kdo pochopil lingvistiku jako sémiotiku a sémiotiku (do té doby chápanou jen jako věc stop, symptomů a jiných „přirozených znaků“) především jako lingvistiku. O znacích můžeme uvažovat jedinečně, jsme-li schopni odlišit znaky od ne-znaků, tedy od *res*, věcí (kterých lze ovšem *sekundárně* užít rovněž jako znaků). Lidé mluví – tedy *používají znaků* –, aby se (jimi) dorozumívali (aby

s jejich pomocí *komunikovali*, aby si s jejich pomocí něco vzájemně *sdělovali*), přesněji řečeno – doslovnou citací sv. Augustina [2] – aby (jimi) *bud'* (druhé) poučovali, *nebo* aby byli (druhými) poučováni (*aut docere, aut discere*). Existuje však MOŽNOST dorozumívat se bez *prostředkování znaky*, jinak řečeno bez jakéhokoli znakové mediace, čistě jen dorozumíváním se *ne-znaky*, totiž VĚCMI samými? To právě je otázka podrobně rozebíraná v *De magistro*, definitivně pak rozhodnutá ve prospěch VĚCÍ, nikoli znaků, a tedy ve prospěch čisté ostenze jakožto způsobu dorozumívání mnohem fundamentálnějšího a nekonečně důležitějšího než jakýkoli systém znaků, včetně jazyka.

Myšlenky o ukazování – na rozdíl od jiných myšlenek sv. Augustina – upadly brzy v zapomenutí a *De magistro* se po staletí chápalo spíše jako teologický traktát, jímž – kupodivu – není, čím však opravdu je, zůstalo až do dob sémiotiky, teorie komunikace a kognitivní vědy zcela nepochopeno. Jediný Komenský [3] se tak hluboce pohřížil do samé titulní ideje Augustinova *De magistro* – vždyť v učení a učitelství jde přece vedle *filosofie učitelství* o samu *techniku vyučování* –, že pojal ostenzi jako základní princip didakticky vůbec a komplementární protiklad VŠECH SLOV a všeho slovního (verbálního), včetně učení všech jazyků, především pak toho prvního a ze všech nejdůležitějšího, jazyka mateřského. Vždyť podle *Panglottie* (III, 3) stejně jako podle *Nejnovější metody jazyků* (*Methodus linguarum novissima*, II, 5) řeč, která není než *picta rerum imago*, tedy vymalovaný *obraz* věcí, je zobrazuje jako „NEPŘÍTOMNÉ případně JAKOBY NEPŘÍTOMNÉ (!!), protože, kdyby byly přítomné, spíše bychom je UKAZOVALI než se namáhat zobrazováním jich slovy“ (... ostendimus illam potius quam ut imaginem eius verbis pingere laboremus), vždyť nahlížení věci samé nad tisíce slov a slovních opisů jest. (Quippe ipsa res inspecta pro mille vocabulis aut quibusconque circumlocutionibus est.)

Stačí sotva půl století a obdobná myšlenka je to znova – i když jako absurdita v humorné nadsázce a čirá karikatura –, myšlenka vzdát se slov a tedy (zkarikujme teď samého Komenského) namísto Brány Jazyků vejít rovnýma nohama Bránou Věcí, jak aspoň radí učení akademici lagadšti v Gulliverových cestách Jonathna Swifta. (Myšlenka sama je mnohem starší, bezmála Herakleitova, totiž Kratylova.) Stejně tak Kierkegaard a pak i Wittgenstein soudí, že skutečná moudrost nevzchází slovy ale věcmi. To je také základní princip Zen. Každá verbalizace tohoto postoje formou slovního vyjádření, natož pak jakýmkoli pokusem o explicitní teorii ukazování, by diskvalifikovala sebe samu jako protimluv.

Pražský lingvistický kroužek objevil pro sebe augustinovskou distinkci *signa versus res* a použil jí mnohdy jako mocného explanatorního principu (Mukařovský 1931), jindy však jako tématu *con variazioni* (Jakobson 1933, Bogatyrev 1936). Přestože umělecká díla fungují, jak tvrdí Mukařovský (1934) ne jenom jako znaky, stejně však i jako věci, soustavná teorie uměleckých děl ukazovaných jako věci nebyla nikdo vypracována.

O obecnou teorii ukazování se pokusil Osolsobě (1967, 1969, 1971, 1974, 1979, 1980). Jeho definice ostenze (ukázání) „dát něco k dispozici poznávací aktivitě druhého“ není ve skutečnosti nic než nová verze Platonova *Kratyla*. Podobně i celou svou teorii – aniž si toho je až do těch dob vědom, vždyť *De magistro*, jak ke své hanbě přiznává, vůbec neznal –, koncipuje Osolsobě přesně v augustinovském duchu jako *ne-sémiotickou*, totiž jako teorii ne-znaků. Důsledkem toho se od počátku soustřeďuje daleko spíš na takto chápanou (vlastní, „vlastnoruční“) SJEDNOCENOU TEORII KOMUNIKACE A MODELOVÁNÍ než na teorii znaku. Z hlediska PŘÍJEMCE spíše než PŮVODCE (a tedy Z HLEDISKA spíše ADEODATOVSKÉHO než AUGUSTINOVSKÉHO), což je postoj tvrdošijně zastávaný

v těchto teoriích, není totiž jak komunikace, tak modelování ničím jiným, než jen dvojným různým řešením jedné a téže základní *nepříznivé* poznávací situace, v níž se příjemce (subjekt) ocitl, totiž situace NEPŘÍTOMNÉHO ORIGINÁLU. (Jak vidět, další styčný bod – jak opět zcela ignorantsky přiznává – tentokrát s Komenského *Methodem linguarum* i *Panglottii*.) Pokud (by) byl totiž příjemce v situaci *příznivé*, to jest, pokud (by) byl originál PŘÍTOMEN a tedy plně k dispozici jeho poznávacím aktivitám, mohl by jej příjemce poznávat, pozorovat, zkoumat, experimentovat s ním, rozebírat jej a třeba i pítvat. Je-li však příjemce v situaci *nepříznivé*, totiž „v situaci nepřítomného originálu“, tedy v situaci, kdy originál k dispozici ať už vůbec, nebo aspoň v dostatečné míře NENÍ, zbývá příjemci už jen řešit situaci buď pomocí „jiného originálu“, tj. pomocí *přiměřeného ne-originálu* (což je řešení pomocí modelů či jiných *reprezentamin*, tedy *znaků*), nebo pomocí *jiné osoby*, tedy pomocí *kommunikace*, přičemž tato „*jiná osoba*“ může příjemci nabídnout buď onen *originál*, o který se příjemce zajímá – což je případ *ostenze* – nebo jeho *poznávací náhražku*, jeho *reprezentamen*, jeho *model*.

Z toho plyne, že můžeme rozlišit dva základní druhy lidské komunikace a tedy i (lidského) poznání, komunikaci *prezentativní (ostenzivní)*, tj. typ, který *prezentuje* („dává k dispozici“) poznávacím aktivitám druhého sám *originál*, a ne-prezentativní, *reprezentativní*, komunikující pomocí *reprezentamin*, „modelů“, tj. druh neprezentující *originál*, ale re-prezentující či pre-prezentující (předzpřítomňující) jej poznávací náhražkou. Výstavy unikátů, muzea, prohlídky pamětihodností, exkurze, světové výstavy apod. jsou příklady ne-reprezentativních druhů komunikace. *Ostenze* (prezentace) je omezena na věci, osoby či události *přítomné* (a tedy na to, co je *praesens*, prezentní v prostorovém i časovém smyslu) *hic et nunc*, zde a teď. *Ostenzivní „slovník“* je obrovský, i když omezený je na to, co je pozorovatelné. *Ostenzivní „jazyk“*, slovník i gramatika, je však chudoba sama, zcela neschopný vyjádřit zápor, budoucnost, minulost, nadsmyslné i obecné. Zná jen *INDIKATIV*, čili způsob *OZNAMOVACÍ*, tři osoby (kdo, komu, co), a *ostenzivní NOMINATIV* (pád první), tedy „způsob jmenovací“, ten je však vždycky spojen s „pádem druhým“, pokud jde o *genitiv partitivní*, protože *ostenze* je osudově synekdochická, takže principy *pars pro toto* a *totum pro parte* jsou neustále v pohotovosti. Obyčejně totiž mám k dispozici mnohem víc anebo mnohem méně, než bych pro svou poznávací aktivitu potřeboval. Proto je *ostenze* téměř bezmocná a málem k nepotřebě bez *JAZYKA* a *BEZE ZNAKŮ*, bez *UKAZOVACÍCH GEST* i *ZÁJMEN*. Přesto či právě proto je třeba *PŘÍSNĚ ODLIŠOVAT* *ostenzi* od komunikace pomocí *gest*. Při *ostenzi* dostáváme totiž hlavní informaci *VĚCÍ SAMOU*, zatímco *ukazováček*, *rámeček*, *rámeček* nebo *piedestal* jen *ukazují, že se ukazuje* a nejsou tedy ničím víc než *metakomunikací* (což skvěle rozpoznal už sv. Augustin!!!). Jsou věci, které nelze ukázat, jsou však i věci, které nelze neukázat: člověk mezi lidmi se nedokáže vyhnout *ostenzi* a „prezentaci sebe samého v každodenním životě“ (Goffman 1956) či dokonce „divadlu v životě“ (Jevrejev 1912, 1927, 1930). *Potěmkinovy vesnice*, *předstírání*, *odcizení*, *ostentaci* a *exhibicionismus* lze považovat za *patologii této existenciální dimenze ukazování*.

Existuje cosi jako „zákon nevyhnutelnosti *ostenze*“: ve všech komunikačních situacích, i v těch *neostenzivních*, musí být nezbytně něco, co je vždy k dispozici poznávacím aktivitám příjemce, něco, co *se ukazuje*, přinejmenším *znak sám*. I *neostenzivní* formy komunikace musí mít – jakkoli *dílčí* – *ostenzivní komponent*. To znamená, že každou *neostenzivní* komunikační situaci můžeme analyzovat jako kombinaci dvou paralelních zpráv, jedné *neostenzivní*, druhé *ostenzivní*. To je zvlášť důležité pro teorii jazyka. Na rozdíl od všech ostatních znakových systémů není jazyk závislý na žádném další znakovém systému, ani ho nepotřebuje, závisí však na *ostenzi*. Od svých ontogenetických počátků děje se osvojování řeči *DVOJÍ OSTENZÍ* (pojmu, zvuku), která se nakonec spojuje v tzv. *ostenzivní definici*, komplexní komunikační

akt tvořený oběma těmito ostenzivními zprávami a navíc i *dvěma meta-zprávami* (zprávami o zprávách), z nichž jedna je obyčejně gestická či mimická, druhá verbální a explicitně performativní. Ostenzivními definicemi a další zkušeností uloženou v DLOUHODOBĚ PAMĚTI jako tak řečená *world knowledge* (znalost světa) čili „encyklopedií“ kotví náš *Symbolfeld*, tedy *symbolické pole naší řeči* (Bühler 1934: 81, 149) v dávno minulých a bezpečně usazených OSTENZIVNÍCH AKTECH a v naší takto aspoň částečně sdílené společné zkušenosti. Tolik *Symbolfeld* a *dlouhodobá paměť*, relativně, jak vidno, STATICKÁ.

Existuje ovšem i druhá oblast, kde jazyk závisí na ostenzi, oblast daleko DYNAMIČTĚJŠÍ, oblast DEIXE (jazykového, převážně řečového ukazování i „ukazování“, tedy *takzvaného* ukazování i *ukazování zájmen*, převážně ukazovacích) a *indexikality* (*index* přece znamená *ukazovatel!*), využívání všech ukazovacích zařízení jazykových i znakových. Právě neustálá (i když bezděčná) OSTENZE KONTEXTU, textového – či lépe *promluvového* – i *situačního*, v němž kotví naše slovní promluvy a další sdělení, ba z něhož se nově a nově vynořuje, zabezpečuje okamžité implicitní (??explicitní!) ostenzivní definování takových jepičích „vlastních jmen“, přitom JEDINÝCH PRAVÝCH VLASTNÍCH JMEN, jakými jsou podle Russella (1948, 84) *vlastní* a *ukazovací zájmena* (já, ty, on, tento, tato, TOTO), Jakobsonovy *shifters* a ostatní indexikální zařízení jazyka, které tvoří nejen jeho *Zeigfeld*, „ukazovací pole jazyka“ a tedy vlastně jeho pole *ostenzivní*, ale samo jeho Bühlerovské ORIGO, tedy jeho takřkajíc deskriptivněgeometrický POČÁTEK, nulová bod jeho souřadnic (Bühler 1934: 79–140, 102). To dobře věděl Benveniste (1946, 1966a: 253).

Kromě tohoto všeho je ostenze důležitá pro estetiku: pokud existuje něco jako čistě *ostenzivní komunikace*, pak je to právě tam, kde dochází k onomu „přinášení (předkládání) něčeho, totiž uměleckých děl před čidlo zraku“ případně „sluchu“, o níž se zmiňuje již citovaná pasáž z Platonova *Kratyla*.

V novějších verzích má teorie ostenze poněkud sofistikovanější formu „(pseudo)algebry poznávacích situací“ a pokouší se zachytit hlubší strukturaci těchto situací a zavést některá kvantitativní hlediska. Z hlediska ortodoxně sémiotického je ostenze chápána jako komunikace pomocí ne-znaků považována jen za hypotetická možnost (ne-li utopická nemožnost!), než za sémiotickou skutečnost.

OstENZE JAKO KOMUNIKACE POMOCÍ OSTENZIVNÍCH ZNAKŮ

Myšlenka komunikace pomocí ne-znaků připadá neslučitelná se samými základními principy sémiotiky, takže se navrhuje jiná, sémiotičtější pojetí ostenzivní komunikace. Podle Lotmana (1965) je ostenze vzhledem k jazyku druhotná a není ničím než jedním z metalingválních prostředků. Farassino (1972) chápe ostenzi jako prvek ikonický a razí termín *ostenzivní znak*. Ucelenou teorii ostenzivních znaků navrhl Eco (1956: 224–227). Ecova teorie je konkrétní a kontextuální. Nebere ostenzi ani v duchu Wittgensteinova *es zeigt sich* (ukazuje se – Wittgenstein 1921, 4.022, 6.522), ani v úzkém významu ostenzivních definic, ale jako jednu z jazykových her (language games). Na rozdíl od sv. Augustina, který zkoumal znaky na pozadí ne-znaků, vidí ji Eco na pozadí znaků. Takovéto převrácení vztahu tvar/pozadí (figure/ground) tvoří, jak se zdá, hlavní rozdíl mezi oběma pojetími ostenzivní komunikace: místo abychom znaky považovali za zástupky (náhražky) prapůvodních věcí, chápeme zde věci – nejinak než Swiftovi Balnibarbiřané – jako zástupky slov, takže věci samy fungují jako

znaky. Ostenze podle Eca není nic než zvláštní případ produkování znaků. Tak jako ve všech případech znakového produkování i v případě ostenze produkujeme výrazy (expressions, signifikátory, „označující“), teď je však vytváříme z materiálu *ready-made* funkčních objektů. Takovéto „objektuální zprávy“ (Maltese 1970) či lépe prvky zpráv (Pike 1966: 73–107, Chao 1968: 113–117) tvoří zvláštní třídu znakových situací, znakových užití a znakových aktů. Ecova definice ostenze nepočítá s tím, že by se individua (jednotliviny) mohla ukazovat jako individua; individua vždycky ukazujeme jako prvky příslušných tříd, neboť ostenze nastává „[...] je-li daný objekt ukazován jako výraz třídy, jíž prvkem je“. Pokud jde o význam, ostenze vždycky vyžaduje „explicitní či implicitní stanovení oboru platnosti (stipulation of pertinence)“. Někdy funguje objekt jako pouhá zástupka slovního výrazu, jindy jako výraz, jindy opět jako objekt či část objektu, k němuž odkazuje. V posledním případě je ostenzivní znak *homomateriální* se svým referentem (s objektem k němuž odkazuje), tj. že výraz a to, k čemu odkazuje, jsou z téhož materiálu. Eco rozlišuje příklady, vzorky (jak ty, tak i ony fungují na principu *pars pro toto*) a fiktivní vzorky totožné s tím, čemu Ekman a Frieson (1969) říkají *vnitřně kódované akty* (intrinsically coded acts) případně Osolobě (1974, 1985) *token:token modely*. V tomto bodě se Ecova teorie stýká s Goodmanovou *exemplifikací*. Jak patrně, Eca nezajímají abstraktní teoretické možnosti: analyzuje konkrétní ostenzivní akty. Přes velké rozdíly jsou obě teorie, Augustinova a Ecova vzájemně slučitelné a rozhodně se aspoň nevyklučují.

Ostenzivní definice

V logice není místo pro ostenzivní *komunikaci*. Z hlediska logiky mohou být zajímavé leda ostenzivní *definice*. To je důvod, proč se v logice považuje terminologický rozdíl mezi *ostenzí* a *ostenzivní definicí* za zcela zanedbatelný. Pro vlastní logiku mají ostenzivní definice smysl, dají-li se vyjádřit slovy, jinak řečeno pokud přestanou být definicemi ostenzivními a stanou se neostenzivními, slovními, takže není důvod označovat je jako zvláštní druh (Waismann 1950: 26–38; Kotarbińska 1960). Právě proto zřejmě považuje Quine (1969) ostenzivní učení za fylogenetický, stejně jako ontogenetický předstupeň indukce a za její archetypální případ, totiž za „obdivuhodně pohodlný případ indukce“ existující jedině „v přátelském světě, což nemusí vždycky platit pro indukci obecně“.

(Překlad hesla z Encyclopedic Dictionary of Semiotics, vol. 2, general editor T. A. Sebeok, section editor Umberto Eco, Berlin – New York – Amsterdam. Mouton de Gruyter, 1986.)

Poznámky

[1] Přesněji – abychom předešli nedorozumění – musíme dodat, proč trváme na tom, že *De magistro* je dialog nikoli fiktivní, ale *autentický*. Tak – zdá se, že přesně tak – jej zaznamenal krátce po Adeodatově smrti sám jeho otec, přičemž přesně rozlišoval, co říkal sám, a co Adeodatus. Zvláště na samém počátku mohl totiž být – a byl – názor syna (a žáka!) výrazně jiný – aspoň se to tak zdálo – než názor jeho vlastního otce (a učitele), ač partnera ve vzájemném (?) dialogu. Otec (a pan učitel) se totiž ptá *Co myslíš, že chceme způsobit, když mluvíme*, a syn odpoví *Bud' poučit jiné nebo poučit sebe*, přičemž ta druhá odpověď, hlavně to *POUČIT SEBE* se otci – a učiteli – pranic nelíbí, takže ji okamžitě zavrhne, protože prý i tehdy, kdy se *DRUHÉHO* ptáme, chceme tím *TOHO DRUHÉHO* (a nikoli sebe!) *POUČIT*, byť i jen o tom, *NAČ* se ho ptáme. Jak vidět, chápal Augustin celý dialog výlučně z hlediska učitele, tedy z hlediska mluvčího, vysílače, *PŮVODCE*, nikoli z hlediska posluchače,

PŘÍJEMCE, žáčka, vlastního synka, mladého Adeodata, tak dychtivého nikoli poučovÁNÍ (druhých), ale i poučENÍ (vlastního!). Vždyť – ja se píše ve *Vyznáních*, sám Augustin –, *Horrori mihi erat illud ingenium*, jeho ingenium mě naplňovalo hrůzou...

[2] Vůbec není jasné, jak by se dialog vyvíjel, kdyby nebyl Augustin příliš otcovsky – a učitelsky – aktivní a dovolil Adeodatovi jen malounko větší iniciativu. Možná že z dialogu řízeného a – málo naplat – učitelského (tedy *magisterského*, ba *mistrovského*, ne-li *mistrujícího*) by se byl vyvinul spíše *žákovsky*, ba rovnou *studentsky*, ne-li *študácky* iniciativní dialog „přímý“, o kterém ve své *Teorii komentování* mluví Roland Posner. Jak by to všechno bylo mohlo pokračovat dál, nezbývá než přenechat představivosti čtenáře.

[3] Přímou se Komenský v této souvislosti o Augustinovi sice nezmiňuje, plaguje však – aniž ji cituje, a tudíž *krade* – narážku, která je zcela určitě z *De magistro* (33), totiž zmínku o dost záhadných, i filologům jen stěží pochopitelných „perských *šarivari*“.

Bibliografická citace

OSOLSOBĚ, Ivo. *Principia parodica : totiž Posbírané papíry převážně o divadle*. 1. vyd. Editor Jaroslav Etlík. Praha : Akademie múzických umění, 2007. ISBN 978-80-7331-082-0. Ostenze, s. 84–94.

Dostupnost

Text je dostupný na World Wide Web:

<http://www.phil.muni.cz/estetika/pomucky/databaze/texty/osolsobe/oso_ostenze.html>

Dodatek k ostenzi

Ivo Osolsobě

Heslo OSTENZE pro Sebeokův Encyklopedický slovník jsem psal před víc než pětadvaceti lety a psal jsem je anglicky. Když jsem je teď (2004) překládal do češtiny, měl jsem snahu držet se přesně, dokumentárně dané předlohy, i když, přiznám se, jsem to nedokázal. Odchýlil jsem se zejména tam, kde píšu o Komenského (dnes toho vím trochu víc!), ale zůstal jsem stejně stručný, i tam, kde jsem se pokusil – ve vši stručnosti – hlouběji zamýšlet nad Augustinem a jeho Adeodatem.

Mimo text mám ještě pár poznámek. Už Karel Svoboda konstatoval, ve svém průkopnickém překladu Augustinova *De magistro*, že Augustinovy myšlenky o znacích upadly v zapomenutí. Netýká se to myšlenek neméně soustavných podaných v jeho druhém sémiotickém díle, zveřejněném až o třicet let později, traktátu *De doctrina christiana* (O křesťanském učení). Na rozdíl od *De magistro* se v tomto díle o ukazování, tedy o ostenzi vůbec nemluví, zato se tu však mluví o DVOU DRUZÍCH ZNAKŮ, znacích PŘIROZENÝCH (signa naturalia) a znacích řekněme ne-přirozených, „DANÝCH“ (signa

data), což je distinkce, kterou v *De magistro* nenajdeme. Zdá se dokonce, že mluvit o znacích *přirozených* znamená nemluvit o „čistém“ ukazování a naopak, zkrátka že jedno vylučuje druhé. Jinak řečeno, že nikoli Augustinovy „myšlenky o znacích“, ale že jeho vlastní myšlenky o *věcech a ukazování věci* (což značí o *ostenzi!*) za oněch třicet let UPADLY V ZAPOMENUTÍ.

Existenciální problematika ostenze je samý paradox. Tvrzení, že člověk mezi lidmi se při nejlepší vůli ostenzi sebe samého vyhnout nedokáže (Osolsobě 1967) dnes doplňuji v tom smyslu, že sebe samého člověk není sice schopen neukázat, že jej však nedokáže ani *ukázat!* Poznávací a komunikační SITUACE jsou totiž to, co NELZE UKÁZAT čistě jen proto, že každá takové SITUACE, je-li *ukazována* PŘESTÁVÁ BÝT SAMA SEBOU a MĚNÍ SE v jinou, v SITUACI UKAZOVÁNÍ. Pokud bychom ji chtěli ukázat, jaká je *nezměněna ukazováním*, museli bychom ji vytvořit *uměle*, fingovat ji „nahrávat“ ji, vytvořit z ní její *umělý model*, změnit ji samu v cosi jako DIVADLO!! „*Neboť divadlo se neustále rodí z ostenze LIDÍ, z těla každé interpersonální komunikační situace jako VEDLEJŠÍ PRODUKT LIDSKÉHO SOUBYTÍ.*“ Podrobněji to rozvádím ve studii „Jméno Eco a sémiotické záhady divadla“ (Osolsobě 1988), kde rovněž kritizují pojetí ostenze u Umberta Eca. Ecův výraz *homomateriální* ač svou směsicí latiny a řečtiny makarónský a nepěkný, charakterizuje totéž zákonitost, kterou popsal už Otakar Zich a které říká „princip (relativní) látkové shody“. Ecův výraz *stipulation of pertinence* překládám jako „stanovení oboru platnosti“: francouzské *pertinent* překládané Němci jako *passend* nebo *zutreffend*, se dá česky snad nejlíp vyjádřit jako *přiměřený* či *příhodný*, ale taky (snobsky) *relevantní* – či *pertinentní*.

Tím se dostáváme ke knize Dana Sperbera a Deirdre Wilsonové, Francouze a Angličanky. Vyšla (1986) v Anglii pod názvem *Relevance*, ve Francii pak (1989) jako *Pertinence*, stejně dobře by se však mohla jmenovat *Ostension, Ostenze*. Na knihu mě upozornil Eco, když z ní citoval tvrdý odsudek sémiotiky, která prý – přes velké organizační úspěchy a snad právě pro ně – dospěla k intelektuálnímu bankrotu. O čemž se Eco, tehdy ještě (Barcelona 1989) právě odstupující generální tajemník Mezinárodní sémiotické asociace, zmiňoval s jistou nevolí, já naopak s jistým smutným zadostiučiněním. Přesto jsme se tehdy sešli do společného *table ronde* o ostenzi. Jestliže sémiotika prohrála – soudí Sperber a Wilsonová –, bylo to proto, že nebyla schopna dát, co slibovala a co bylo jejím *raison d'être*: nový obecný základ aplikovatelný i na jazyk. (O sjednocené teorii znaků a modelů to neplatí, ta právě takový nový přístup nabízí.) Wilsonová a Sperber chtějí nahradit sémiotiku teorií relevantních/pertinentních komunikačních intencí, a proto také usilují o zcela novou teorii OSTENZE, přičemž ovšem pomíjejí jak Eca – to lze pochopit, je to koneckonců teorie sémiotická –, tak i sv. Augustina a tedy i toto slovníkové heslo, publikované ve stejném roce jako jejich kniha a bezpečně se s ní míjející.

OSTENZE – vedle PARODIE – je cosi jako moje (berliozovská) *idée fixe*, česky řečeno můj (wagnerovský) *leitmotiv*, obsedantní představa a *obsese* nejen SLOVNÍ, verbální, ale i VIZUÁLNÍ – našťastí – nejen moje vlastní, osobní, ale i představa jiných, teď už *skutečných VÝTVARNÝCH*, či jak se dnes (poněkud tupansky) říká, vizuálních UMĚLCŮ, za všechny jmenuji aspoň Giacomettiho *The man pointing*, který se dá najít (i když je to – prý – jen fragment), v Tate Gallery v Londýně). Nejde to sice – přísně vzato – ani tak o ostenzi, jako o *deixi* (o ukazovací gesto), vždyť se tu jenom UKAZUJE, ŽE SE TU UKAZUJE (tím spíš, že to, *nač se tu ukazuje*, tedy *vlastní ukazování*, vůbec nevidíme!), což ostatně přesně rozlišoval už sv. Augustin. Nicméně nebudme papežštější než papež či přesněji, než tento církevní otec: ostatně co je to *point*, na něž poukazuje *The man pointing*? Týká se to *ostenze* a nebo jenom *deixe*? Či dokonce, nejspíš, jen toho, KDO (the man) UKAZUJE (pointing)?!

OstENZE ovšem, musím se přiznat, je moje fixní idea ne pouze autorská a vizuální, ale i EDITORSKÁ. Rok šedesátý devátý a celá ta doba pozvolné, ale neúprosné *restaurence stalinismu* jako by málem vybízela k tomu, co sám Jevrejnov charakterizoval jako *těatralizacia žizni* a co jiní v docela (??) jiných dobách, třeba Balthasar Gracián, vystihují jako DIVADLO V ŽIVOTĚ. Hned v únoru 1969 jsme proto s vřelým pochopení redakce Dr. Eugenie Dufkové [1] v divadelním listu PROGRAM zahájili seriál FILOSOFIE DIVADLA, cyklem myšlenek o divadle aneb VŠICI HRAJEM DIVADLO. V seriálu jsme využili myšlenek filosofů (Vojena Drlíka), sociologů (Pavla Tomáška – tehdy „jen“ technikáře u Jiřího Halvy v Redutě), psychologů, sémiotiků aj. Začali jsme – čím jiným? – než *Podlou pantomimou* Denise Diderota, pak následovali Thorstein Veblen (úvahy o volném čase a o ostentativním plýtvání z jeho *Teorie zahálčivé třídy*), Komenský (*Theatrum universitatis rerum*), Nikolaj Jevrejnov (*Představení bez konce*), Michail Bachtin (*Velký chór světového dramatu*) Jindřich Vodák (*Filosofie tance a role z jeho Kapitól o dramate*), Romain Roland (*Divadlo lidu*) a ovšem i Johan Huizinga (*Divadlo jako hra*). Snad ani to všecko nabylo tak úplně marné.

(Publikováno poprvé z autorova rukopisu)

Poznámka

[1] Vždyť díky ní se tehdy, v dobách postupující *normalizace* stal PROGRAM brzy jediným divadelním časopisem (a nejen divadelním!), který se ještě pořád dal číst, dokonce – až na povinnou „inzerční“ část – i s chutí a zálibou.

Bibliografická citace

OSOLSOBĚ, Ivo. *Principia parodica : totiž Posbírané papíry převážně o divadle*. 1. vyd. Editor Jaroslav Etlík. Praha : Akademie múzických umění, 2007. ISBN 978-80-7331-082-0. Dodatek k ostenzi, s. 95–97.